

Itzultzaile Berriak, Euskal Herritik Quebecera

—
AIORA JAKA

Sarrera

Ez da berria EIZIEren Itzultzaile Berriak programa. 2016an sortu zen ekimena, Etxepare Euskal Institutuarekin lankidetzan, eta atzerriko zenbait itzultzailek euskal literatura nork bere hizkuntzara itzultzen jardun zuten orduan. Azken edizio honetan, euskal literatura Quebecera eraman nahi izan da, hango bi itzultzaile hemengo zenbait ipuin frantsesera itzultzen jarrita, mentoretza baten bitartez. EIZIEk proiektuko mentore-lanetan aritzeko eskatu zidan, itzultzaileei beren lanean laguntzen, Quebecen hainbat urtean bizi izan naizenez hango egoera linguistiko-kulturala ondo ezagutzen nuelakoan. Gustura onartu nuen eskaintza. Itzultzaileak hautatzeko deialdia egin zuen Etxepare Euskal Institutuak, eta Michel Usereau eta Yannick Bédard quebecarrei eman zitzaizen euskarazko sei ipuin hauek frantseseratzeko enkargua:

Michel Usereau:

- Garazi Arrularen «Abian» (*Gu orduko hauek*, Txalaparta, 2017)
- Harkaitz Canoren «Arrokarik altuena» (*Beti oportetan*, Susa, 2015)
- Uxue Alberdiren «Oreina» (*Euli-giro*, Susa, 2013)

Yannick Bédard:

- Garazi Arrularen «Ederra eta piztia» (*Gu orduko hauek*, Txalaparta, 2017)
- Harkaitz Canoren «Safaria» (*Beti oportetan*, Susa, 2015)
- Uxue Alberdiren «Ezertan lagun diezazuket?» (*Euli-giro*, Susa, 2013)

Lanean hasi aurretik harrapatu gintuen, ordea, COVID-19aren pandemiak, eta proiektua urtebetez atzeratzea erabaki genuen, proiektuaren amaieran itzultzaileek Euskal Herrian

egonaldi bat eta jendaurreko aurkezpen bat egingo zutela jasotzen baitzuen deialdiak, eta une hartan ezin genuen bermatu halako joan-etorririk posible izango ote zen.

2021eko uztailean berrekin genion programaren ardatzetako bati, hau da, itzulpenak idazleekin batera lantzeko saioak prestatzeari. Hiru lan-saio finkatu genituen, itzultzaileek, ipuinen autoreekin egon, eta zalantzak argitu zituzten. Irailean, Garazi Arrula ekarri genuen EIZIEra, eta Yannick Bédardek, ordurako Euskal Herrian bizi baitzen, zuzenean egin ahal izan zizkion itzulpenean sortu zitzaizkion galderak. Michel Usereauk bideokonferentziaz hartu zuen parte lan-saioan, Quebecetik konektatuta. EIZIEko Arantzazu Royo eta nerau ere izan ginen, lan-saioa bideratzeko eta zalantzak argitzen laguntzeko. Urrian, gauza bera egin genuen Harkaitz Cano EIZIEra ekarrita, eta, abenduan, azkenik, Uxue Alberdi gonbidatu genuen.

Hiru lan-saioak biziki lagungarriak eta emankorrak suertatu ziren, itzultzaileek zuzenean galdetu baitzizkieten ipuinen egileei itzulpenean sorturiko zalantza linguistikoak eta bestelako xehetasun eta ñabardurak. Itzultzaileentzat ez ezik, autoreentzat berentzat ere interesgarriak izan ziren oso lan-saioak, idaztean izan ez zituzten zenbait zalantza sorrarazi baitzizkien beren testuen frantseserako itzulpenak (euskarazko genero-bereizketarik ezak testu bat frantseseraz sortzen duen aukeratu beharra, adibidez, gero xeheago azalduko dugun moduan).

Autoreekin egindako lan-saio haien ondoren, itzultzaileek lanean jarraitu zuten, harik eta 2022ko martxoan beren lanaren emaitzak Gutun Zuria jaialdian aurkeztu zituzten arte, Bilbon. Xabier Payák gidatuta, Yannick Bédardek (bertatik zuzenean) eta Michel Usereauk (bideokonferentziaz) beren esperientziaren berri eman zuten, eta Garazi Arrula eta Uxue Alberdi ere bertan izan ziren, proiektuan parte hartzeak irakatsi ziena kontatzen. Idazle eta itzultzaile bakoitzak bere testuen lagin bana irakurri zuen jendaurrean.

Hurrengo orrialdeetan, sei ipuinen itzulpenean itzultzaileek (eta batzuetan baita autoreek ere) izan zituzten zalantza edo zailtasun nagusien adibide batzuk eskainiko ditugu, arazo bakoitzari zer irtenbide eman zieten erakusteko.

Aditz-denborak

Lehenengo saioan atera zen lehenengo zalantzetako bat aditz-denborena izan zen. Bitxia izan zen kontua, quebecarrek eta euskaldunok ez baikenuen iritzi bera, hasiera batean behintzat. Arrularen ipuinak ari ginen aztertzen, eta Usereauk galdetu zuen ea «Abian» ipuina, jatorrizkoan orainaldi burutuan kontatzen dena, iraganeko *passé simple* denboran itzul ote zezakeen. Bédardi zalantza bera sortu zitzaion Canoren «Safaria» ipuinarekin, hura ere orainaldian kontatzen baita jatorrizkoan, baina frantsesera itzultzean *passé simple* delakoa erabiltzeko tentazioa zuen. Eztabaidan aritu ginen pixka batean: quebecarrek argudiatzen zuten literaturak denbora hori eskatzen duela frantsesez. Ahozkoan eguneroko hizkeran batere erabiltzen ez den aditz-denbora «zaharkitu» hori hain zuzen ere literaturako narrazioetarako dela egokia. Euskaldunoi harrigarria egiten zitzaigun literatura guztia nahitaez iraganean idatzi behar hori, eta bateko eta besteko adibideak bilatzen aritu ginen. *Passé composé* denbora erabiltzea zen beste aukera bat,

euskarazko orainaldi burutuaren baliokidea litzatekeena baina frantsesez iragan urruneko getaerak kontatzeko ere erabiltzen dena. Azkenean, itzultzaile bakoitzak bere hautua egin zuen, aurretik zenbait saiakera egin ondoren: Usereauk iraganera pasatu zuen Arrulak orainaldian kontatzen duen ipuina, eta Bédardek, berriz, orainaldi burutugabeen jarri zuen Canorena:

Jatorrizkoa: «Abian», Garazi Arrula	Itzulpena: «En route», Michel Usereau
Eskuko maletatxoa ondoko eserleku granate jaspeztatuan jarri, eta dagokion tokian eseri da . Txartelari berriz erreparatu, eta burua goratu du , eserlekuaren zerbakiarekin bat egiten duela ikusteko.	Il déposa son sac à main sur le siège rouge sombre à côté du sien et s’assit . Il jeta un autre coup d’œil à son billet et leva la tête pour confirmer qu’il était bien assis au bon endroit.

Jatorrizkoa: «Safaria», Harkaitz Cano	Itzulpena: «Safari», Yannick Bédard
Zamaketarien laguntzarekin jarraitu dute oinez. Hamar kideko espedizioa banan-banan eta lerro-lerro ari da behiala laku izan zen lautada zabaleko kare-bidea zeharkatzen. Salbuespen bakarra dago : Roman Miguelezek alboan darama beti Kabali Simalindu, biko bilakatzen da harekin banako inurri errenkada.	Ils poursuivent leur route à pied avec l’aide des porteurs. Les dix membres de l’expédition traversent à la queue leu leu un ancien lac devenu vaste plaine calcaire. Seule exception à cette formation : Roman Miguelez a toujours à ses côtés Kabali Simalindu, avec qui cette file de fourmis devient double.

Gainerako ipuinak lehenaldi burutuan kontatuta daude, eta horien itzulpenean ere ez zuten hautu bera egin bi itzultzaileek: Usereauk *passé composé* denbora erabili zuen Canoren eta Alberdiren ipuinak itzultzeko; baita Bédardek ere Arrularena itzultzeko. Alberdiren ipuina, ordea, *passé simple* erabiliz itzuli zuen:

Jatorrizkoa: «Arrokarik altuena», Harkaitz Cano	Itzulpena: «Le rocher le plus haut», Michel Usereau
Paolo ez zegoen egun hartan. Eragozpenik gabe jauzi egin zuen Santik putzura eta ni poliki jaitsi nintzen beheraino. Uretan elkartu ginen .	Paolo n’était pas venu ce jour-là. Comme il n’y avait personne pour l’en empêcher, Santi a sauté dans la crique à partir du plus haut rocher. Je suis descendue lentement et je l’ai rejoint dans l’eau.

Jatorrizkoa: «Ezertan lagun diezazuket?», Uxue Alberdi	Itzulpena: «Que puis-je pour vous?», Yannick Bédard
Kafe-kikara eskuan, egunkari lodi baten orriak pasatu zituen . Tokian tokiko albisteei eta politika sailari eman zien denbora apur bat, baina, segituan, egunkaria itxi eta kikara platertxoan laga zuen .	Sa tasse de café à la main, elle feuilleta les pages d’un épais journal. Elle passa un moment à lire les nouvelles locales et politiques, puis elle ferma soudainement le journal et laissa la tasse sur la soucoupe.

Generoa

Generoak askotan sortzen ditu arazoak euskaratik beste hizkuntza batzuetara itzultzean. Euskaraz frantsesez baino genero-marka askoz ere gutxiago daudenez, euskaraz zehaztu gabe datorrena banaketa binario baten arabera bereiztera behartzen du frantsesak. «Abian» ipuinean, Arrulak berariaz jolasten du genero-markarik ezak sor dezakeen anbiguotasunarekin. Ipuineko protagonista den gizonezkoa posta elektronikoz baizik ezagutzen ez duen pertsona batekin elkartzera doa Tarragonara. Trenean doan bitartean, Alex izeneko pertsona horren generoaren inguruan hausnartzen hasten da: hasiera batean, gizonezkoa dela pentsatzen du, baina, gero, Alexandraren txikigarria ere izan litekeela bururatzen zaio, eta genero-markaren baten bila hasten da mezu-trukean. Alferrik, ordea. Ez dago modurik ezagutzera doan pertsona hori emakumea ala gizonezkoa den jakiteko, hasieran behintzat. Euskaraz, ez dago arazorik, inolako genero-markarik erabili gabe hitz egin baitaiteke Alexi buruz. Frantsesez, ordea, subjektua beti jarri beharrak eta generoa izen, adjektibo eta aditzetan zehaztu beharrak hautu bat egitera behartzen du itzultzailea. Hasieran hain korapilatsua zirudien auzia, ordea, nahiko erraz konpondu zuen Usereauk, frantseseko *ce* erakusle generorik gabea erabiliz batzuetan, artikulua mugatzailea isilduz beste kasuren batean (*arduraduna – responsable*)... Frantsesez normalean generoaren arabera bereizten diren adjektibo posesiboen kasuan ere, zortea izan zuen Usereauk, pertsonaiaren izena bokal batez hastek (*Alex) son* determinatzaile maskulinoa erabiltzera behartzen baitu (*sa* femeninoa behar luke berez, baina, bokalez hasten diren izenen kasuan, *son* erabili behar da: *sa maison* baina *son épouse*, biak femeninoak). Antzeko zortea izan zuen zehar-objektua izendatzeko izenordainarekin. Objektu zuzenaren kasuan bereizketa egiten den arren (*le* maskulinoan, *la* femeninoan), zehar-objektuaren kasuan izenordain berbera erabiltzen da beti (*lui*). Hurrengo pasartean, generoa zehaztu gabe mantentzea lortu zuen itzultzaileak, azken esaldiko *elle* horretara arte. Ordurako, ordea, protagonistaren buruan emakume-forma hartua du Alexek, eta ez da hain garrantzitsua anbiguotasunari eustea:

Jatorrizkoa: «Abian», Garazi Arrula	Itzulpena: «En route», Michel Usereau
<p>Postaz mintzatzen hasi zirenean, ez zekien Alex gizonezkoa ala emakumezkoa zen. Egia esan, gizonezkoa zela pentsatzen zuen. Patriarkatua egotz ziezaioketen; ez zuen ukatuko. Podemoseko kanpainaren arduraduna Estatuko hauteskunderetarako, Alex Martin.</p> <p>Telebistako saio txatxu bat ikusten ari zela Alexandra batek aurkezleari Alex deitzeko eskatzean ohartu zen bere Alex, ordura arte bere izan ez zen hori, emakumezkoa izan zitekeela. Zalan-tza horrek jakin-min handia piztu zion.</p> <p>Elkarri bidalitako mezu sorta irakurri zuen gau hartan bertan, berak bidalitakoak barne, orduan ohartu baitzen maskulinoaz zuzendu izanen zitzaiola, beharbada, gaztelania baitzuten komunikazio hizkuntza, hori tamala iruditu arren bai batari bai besteari (hala adierazi zion lehen mezuan Alexek).</p>	<p>Quand ils ont commencé à échanger par courriel, il ne savait pas si Alex était un homme ou une femme. À vrai dire, il s'était dit que c'était un homme. C'était une attitude patriarcale, il le savait bien. Alex Martin, responsable de la campagne de Podemos pour les élections espagnoles.</p> <p>En regardant une émission de télévision quelconque où une certaine Alexandra avait demandé à l'animateur de l'appeler Alex, il s'était rendu compte que son Alex, qui n'était pas encore son Alex à ce moment-là, aurait très bien pu être une femme. Ce doute avait piqué sa curiosité.</p> <p>Le soir même, il avait relu l'ensemble de leurs échanges, incluant les messages qu'il lui avait envoyés, parce qu'il venait de se rendre compte qu'il s'était probablement adressé à elle au masculin, vu qu'ils communiquaient en espagnol – ce qu'il déplorait autant qu'Alex, qui le lui avait fait remarquer dans son premier message.</p>

Aldiz, protagonistaren beraren generoa, zeina euskaraz ez baita adierazten orrialde batzuk pasatuta hika erabiltzen den arte, frantsesezko bertsioan hasieratik ageri da zehaztuta. Autoreak aitortu zigunez, protagonistaren generoa zehaztu gabe uztea ez zen hautu kontzientea izan: «Idatzi nuenean, nire buruan oso argi zegoen gizona zela [...], baina oharkabean ez da hori agertzen 4. orrialdera arte». Gerora, irakurle batzuek aipatu izan omen diote hasiera batean emakumea zela pentsatu zutela, «identifikazio kontu batengatik, edo beste ipuinetan emakumeak direlako protagonistak...». Horretaz ohartzean, frantsesez zehaztugabetasun hori mantentzeko modurik ba ote zegoen galdetu zion Usereauri, testuak euskaraz sortzen duen anbigotasunari euste aldera. Baina frantsesez subjektua aldiro zehazteko derrigortasunak ez zuen aukera natural handirik uzten, eta, beraz, euskaraz genero-markarik gabe ageri den pertsonaia gizon moduan aurkezten da hasiera-hasieratik, lehenengo adibidean edo beste honetan ikus daitekeen bezala:

Jatorrizkoa: «Abian», Garazi Arrula	Itzulpena: «En route», Michel Usereau
<p>Ez du inor ondoan, eta eskerrak. Atzera eraman ditu sorbaldak. Hankak luzatu ditu, orkatilak gurutzatu.</p>	<p>Heureusement, il n'y avait personne à côté de lui. Il s'enfonça dans son siège et allongea ses jambes qu'il croisa à la cheville.</p>

Heterolinguismoa

Itzulitako ipuin guztietan ez, baina, gehienetan, euskara ez beste hizkuntza batean agertzen dira zenbait hitz. Halakoak beste hizkuntza batera nola itzuli erabakitzea ez da beti samurra izaten, xede-irakurleak ezagutzen edo ulertzen dituen hizkuntzengatik batzuetan, jatorrizko testuan ageri diren hitz arrotzak xede-testuaren hizkuntza berekoak direlako besteetan, edota bestelako arrazoiengatik. Ipuin hauetan, sortu diren arazoak eta itzultzaileek aurkitu dituzten irtenbideak ez dira beti berak izan.

Usereauk jatorrizkotik ahalik eta hurbilen geratzea hobetsi zuen, beharrezkoa zenetan oinoharrak erabilita edo testuan bertan azalpenen bat gehituta. Adibidez:

Jatorrizkoa: «Oreina», Uxue Alberdi	Itzulpena: «Le cerf», Michel Usereau
Mahaitxoan utzitako kaskoetatik garbi aditzen zen telebistaren kalaka. —Si tuviera los dedos largos tocaría el piano...	Du casque d'écoute laissé sur la petite table, on entendait clairement le caquetage de la télé. —Si tuviera los dedos largos tocaría el piano...* * <i>Si j'avais les doigts longs, je jouerais du piano (en espagnol dans le texte).</i>

Jatorrizkoa: «Abian», Garazi Arrula	Itzulpena: «En route», Michel Usereau
Eta, zenbat eta aukera gehiago, orduan eta lau-soagoa nahia. <i>C'est l'embarras du choix</i> , diote frantsesek.	Et plus il y a de choix, plus le désir est flou. <i>C'est l'embarras du choix</i> *, disent les Français. * <i>En français dans le texte.</i>

Jatorrizkoa: «Abian», Garazi Arrula	Itzulpena: «En route», Michel Usereau
Gaztelaniaz ari dira bi gazteak, eta euskarazko hitz batzuk tartekatzen dituzte: <i>azterketa, ordezko, laborategi</i> .	Les deux jeunes se parlaient en espagnol, en insérant de temps en temps quelques mots basques : <i>azterketa, ordezko, laborategi</i> *. * <i>Examen, remplaçant, laboratoire.</i>

Jatorrizkoa: «Abian», Garazi Arrula	Itzulpena: «En route», Michel Usereau
treneko langile bat pasatu da plastiko gogorrezko kaxa garden bati bi esku itxuraz zainduz eusten diola, mekanikoki bi aldeetara begira, <i>auriculares... auriculares...</i> , e letra zertxobait luzatuz.	un employé du train passa avec une caisse en plastique transparent, en regardant des deux côtés de façon mécanique, « <i>écouteurs... écouteurs</i> » disait-il en espagnol , en étirant bien le e de « <i>auriculares</i> ».

Bédardek ere, kasuren batean, mantendu zuen jatorrizko gaztelania (esate baterako, «*Gracias por venir* musuzapi bat» = «une serviette de table arborant un *Gracias por venir*», inolako oinoharrik gabe), baina, oro har, xede-hizkuntzara moldatzeko joera nabarmenagoa izan zuen,

inoiz oin-oharrik erabili gabe. Kasurik deigarriena, beharbada, Canoren «Safaria» ipuinean agertzen diren ingelesezko esapideena da. Ipuin horretan, zenbait euskaldun Namibiako parke nazional batera doaz, ehizara, gidari namibiar batzuek lagunduta. Namibiarrek beren hizkuntza darabilte, eta euskaldunek euskara, baina ingelesa da elkarrekin komunikatzeko balio dien hizkuntza. Ez batzuek ez besteek ez dute guztiz menperatzen, eta euskaldunek txisteak egiten dituzte namibiarrek ingelesez egiten dituzten akatsetatik abiatuta. Itzulpenean, ingelesezko esanak bere horretan utz zitzakeen Bédardek, baina, ingelesak munduan duen nagusitasunari aurre egiteko edo, frantsesera ekarri zituen, istorioa Afrikako kolonia ohi frantses batean kokatuz. Bai afrikarren ingeles kaskarrean ageri diren esaldiak, bai euskaldunek euskaraz egiten dituzten txiste eta hitz-jokoak, guztiak ekarri zituen frantsesera Bédardek:

Jatorrizkoa: «Safaria», Harkaitz Cano	Itzulpena: «Safari», Yannick Bédard
<p>Kabali Simalindu, afrikarretan izenaren pribilegioa duen bakarrak, ezetz esan du. Ez dela asko falta. Baina ordurako eskarmentua hartuta daude Miguelez eta bere lagunak afrikarren distantzia eta denbora neurtzeko moduarekin.</p> <p>—Only few, only a too much few.</p> <p>Irribarrea ezpainenatik ezin kenduta, ingelesez esan diena itzuli die Hernando Cabrera sendagileak besteei: “Gutxi, larregi gutxi”. “Larregi gutxi” haren zirtoa ibili dute geroztik gizon zuriek tarte batez, eta haren aldagai ezberdinak asmatuz olgatu dira, “gertuegiagotzen ari gaituk”, “ikaragarri pixartxo bat” edo “puska txikaragarria falta duk”, ateraldi gehienek bezala denbora azkarrago pasatzeko balio izan dutenak.</p>	<p>Kabali Simalindu, seul parmi les Africains à s’être vu accorder le privilège d’avoir un nom, répond par la négative. Ils ne sont pas loin. Mais l’expérience récemment acquise dit à Miguelez et à ses amis qu’on ne peut pas se fier aux Africains, qui ont une autre façon de mesurer temps et distance.</p> <p>—Seulement peu, seulement un trop peu.</p> <p>Sans pouvoir effacer le sourire qu’il a aux lèvres, le docteur Hernando Cabrera traduit aux autres ces mots prononcés en français : « Peu, trop peu ». Ce mot d’esprit est repris en boucle pendant un moment par les hommes blancs, qui tirent grand amusement à en produire des variantes, « on se rapproche trop loin », « un très petit peu » ou « il en manque un gros petit bout », et comme la plupart des répliques, il leur permet de passer le temps.</p>

Pasarte horretan, *gutxi*, *asko*, *gehiegi*, *gertu* eta halakoekin jokatzeko den bezala, frantsesez ere antzeko hitz-jokoak egin zituen Bédardek *peu*, *gros*, *trop*, *rapprocher* eta abarrekin.

Jatorrizkoa: «Safari», Harkaitz Cano	Itzulpena: «Safari», Yannick Bédard
<p>Samurra dago afrikarrek prestatutako okela. —Zer da, Kabali? —Meat, good. “Okela, ona”. Hernando Cabrera saiatu da Kabaliren hitz ez-nahi-bezain-zehatzen itzulpen jolastiarekin lagunen kopetilunak apur bat alaitzen, “arragia, emea ez den okela, alegia”, baina oraingoan ez da arestiko estrategia eraginkor suertatu. —Hori adina ingeles bazakiagu, Cabrera. Hernando Cabrera adar-zapaltzaile damutuaren ondotik Kabali Simalindu ere lotara erretiratu denean bakarrik berreskuratu dituzte hitz jokoak eta barreak Romanek eta Noelek, “okelegia ona izateko”, “on samarregia okela izateko”, edo “zer okela izango duk ba? Okelelea!”, gidaren lepotik trufatuz.</p>	<p>La viande préparée par les Africains est délicateuse. —C’est quoi, Kabali? —Viande, bon. « Viande, bon ». Hernando Cabrera tente d’égayer quelque peu ses camarades à la mine basse en se fendant d’une traduction comique des paroles pas-aussi-précises-que-voulu de Kabali, « chair, nom féminin, viande coûteuse à obtenir », mais cette fois, sa technique ne remporte pas le même succès. —On comprend quand même un peu le français, Cabrera. Ce n’est que quand Kabali Simalindu se retire pour la nuit, tout juste après Hernando Cabrera, l’ébriateur repentant, que Roman et Noel peuvent s’éclater avec les jeux de mots et se moquer de leur guide; « trop chair pour être bon », « trop assez bon pour être chair » ou « Viandasse, la maîtresse de Ti-Jean pas chairant! ».</p>

Beste adibide horrek azalpen gehiago merezi luke beharbada. Bédardek *chair* izenaren («haragia») eta *cher* («garestia») adjektiboaren arteko hitz-jokoa egin zuen (berdin ahoskatzen dira biak). Horrela, lehenengo hitz-jokoak honelako zerbait esan nahi luke: «Haragia, izen femeninoa, eskuratzea kostatzen den okela». Hurrengoek, berriz, honelako zerbait: «garestiegia (baina *cher* hitza erabili beharrean *chair* erabiliz) ona izateko»; «onegia haragia (edo «garestia», nola interpretatzen den) izateko». Pasarte horretako azken esaldiak Quebeceko hizkerari egiten dio erreferentzia:

Viandasse hitza *viande* («haragia») hitz estandarraren sinonimo gutxiesgarria da. *Ti-Jean*, berriz, folklore kanadar-frantseseko pertsonaia ospetsu bat da, ipuin quebecar, akadiar, ontariar eta ternuar askotan agertzen dena. Quebeceko ahozko kulturean, ezaguna da *Ti-Jean pas chérant* delakoa, gauzak oso garesti saltzen ez dituen (*pas cher*) merkataria. Erreferentzia kultural horien guztien nahasketa bat egin zuen Bédardek Canok haragi eta okelarekin egin dituen hitz-jokoak frantsesera ekartzeko.

Politika

Euskal Herriko egoera soziopolitikoarekin lotutako pasarteak ugariak dira ipuinetako batzuetan, eta nahiko lan eman zieten bi itzultzaileei, bereziki Arrularen bi ipuinetan iradokitzen diren baina esplizituki zehazten ez diren gertaera batzuk itzultzeko.

«Ederra eta piztia» ipuinean, adibidez, istorio nagusia herri-harresi baten testuinguruan kokatzen da. *Herri-harresi* hitza inoiz erabiltzen ez bada ere, pertsonaien jokabide eta iruzkinak argi uzten dute horrelako erresistentzia-ekintza bat ari direla prestatzen: bilerak aipatzen dira, zelatak eta jarraipenak, kontzentrazioak, asanbladak, Loiolako harresia, azken gaua pasatzeko leku baten beharra, segurtasun-neurriak, gazte-mugimenduaren kontrako epaia, polizia-operazioa, atxiloketak. Euskal irakurlea pixkanaka joaten da ulertzen zein den istorio nagusia bilbatzen den agertoki politikoa, baina irakurle quebecarra guztiz galduta gera daiteke erreferentzia politiko horien guztien aurrean. Itzulpena egiteko, beraz, Bédardek beharrezkoak izan zituen mentorearen eta autorearen beraren azalpenak. Behin testua ulertuta, frantsesera nola itzuli erabaki behar zen: testuan bertan informazio gehigarria emanez? Oin-oharrak txertatuz? Erreferentzia politiko horiek bere horretan utziz? Gogoeta eta eztabaida luzeen ondotik, testua ahalik eta gutxien eraldatzea erabaki zuen Bédardek, irakurlearen esku utziz testua ulertzeko lagungarri edo are ezinbesteko gerta zitekeen informazioaren bilaketa-lanak. Adibide gisa, hona hemen herri-harresiaren inguruko pasarte bat eta Bédarden itzulpena:

Jatorrizkoa: «Ederra eta piztia», Garazi Arrula	Itzulpena: «La belle et la bête», Yannick Bédard
Galdetu nion ea akordatzen ote zen Loiolako harresiaz , eta, pentsatzen ari zela zirudienez, ez nintzen erantzunaren zain geratu, eta esan nion antzeko zerbait egingen zela zenbait aste barru, Andre Mari Zurian, eta kontatu nion gazte mugimenduaren kontrako epaia , eta polizia operazioa , eta erakutsi nizkion pare bat esku-orri, irakur zitzan, hala nahi bazuen, eta orduan esan nion bezperarako bi etxe beharko zirela inguruan.	Je lui ai demandé s'il se souvenait du rempart populaire de Loyola et, puisqu'il semblait réfléchir, je n'ai pas attendu sa réponse et je lui ai dit que quelque chose de la sorte se produirait dans quelques semaines, place Andre Mari Zuria. Je lui ai raconté le procès contre le mouvement des jeunes ainsi que l' opération policière , et je lui ai montré quelques tracts, qu'il pouvait lire s'il le souhaitait, et c'est à ce moment que je lui ai dit qu'il nous fallait deux appartements dans le secteur la veille du jour J.

Ipuin bereko beste pasarte honetan ere, oin-oharra jartzeko beharra planteatu zen, Euskal Herriko gazte-mugimendua hurbil samarretik ezagutu ez dutenentzat ez baita hain agerikoa zergatik aztertzen dituen gazte batek taberna ezezagun bateko bezeroen belarri atzeak eta gerribueltak. Kasu honetan, protagonista gazteak badaki polizia atzetik dabilkiola, eta, prestatzen ari diren herri-harresiari buruz hitz egiteko, inoiz egon ez den taberna batean elkartu da lagun batekin. Tabernara sartzean, ziurtatu nahi du bezeroen artean ez dagoela bera zelatatzen duen

poliziarik, eta inork entzungailurik edo armarik ez duela ziurtatu nahi du lehenbailehen. Kasu honetan ere, eztabaida batzuen ondoren, inolako oin-oharrik ez jartzea erabaki zen:

Jatorrizkoa: «Ederra eta piztia», Garazi Arrula	Itzulpena: «La belle et la bête», Yannick Bédard
Tabernan sartzean, automatikoki aztertu nituen bezero gutxiak, belarri atzeak, gerri-bueltak.	En entrant dans le bar, j'ai automatiquement analysé chacun des clients, l'arrière de leurs oreilles et leur ceinture.

Nolanahi ere, mahai gainean geratu zen inoiz ipuina argitaratu edo aurkeztu behar izanez gero hitzaurre edo ohar orokor bat eransteko aukera, testuinguru politikoaren inguruko zertzelada nagusiak emateko.

Arrularen «Abian» ipuinak ere antzeko buruhaustek sortu zizkion Usereauri itzulpenean, ipuin hori ere erreferentzia politiko oso zehatzez beteta baitago (nahiz eta, beste behin ere, istorio nagusia kokatzeko atze-oihal baino ez den egoera politikoa). Pertsonaia nagusia, Sortuko kidea, Tarragonara doa trenez, Podemoseko kide batekin elkartzera, hauteskunde-kanpaina prestatzen ari direla eta. Trenean, askotariko gogoetak egiten ditu protagonistak, politikaz, filosofiaz, giza harremanez... Politikari dagokionez, oso erreferentzia zehatzak aipatzen dira batzuetan (Sortu, Podemos, CUP, Iglesias...), baina haien inguruko informazioa jakintzat jotzen da. Testua frantseseratzean, Usereauk gutxieneko oin-ohar batzuk sartzeko beharra ikusi zuen. Adibidez:

- Sortu: Parti politique basque, de la gauche nationaliste, dont fait partie le personnage principal.
- Podemos: Parti politique espagnol de gauche qui, au moment où cette nouvelle a été écrite, gagnait de plus en plus de partisans, se présentant comme une alternative à la gauche traditionnelle (PSOE).
- Iglesias: Secrétaire général de Podemos.
- CUP: Candidatura d'Unitat Popular, parti politique indépendantiste catalan, entre la gauche et l'extrême gauche.

Beste kasu batzuetan, Usereauk testuan bertan esplizitatu zuen jatorrizkoan modu inplizituan iradokitzen zena. Pasarte honetan, adibidez, *erakundea* aipatzen den tokian, Usereauk *ETA* idatzi zuen zuzenean:

Jatorrizkoa: «Abian», Garazi Arrula	Itzulpena: «En route», Michel Usereau
Zer axolako zion, ba, trenan Iruñean hartzeak. Zer segurtasun neurri eta zer pitokeria, ezta erakundearekin elkartu beharko balu ere. Ez daki zergatik eskatu zion halakorik Alexek.	Pourquoi ne pas avoir pris le train à Pampelune? C'était quoi, ces mesures de sécurité et toutes ces niaiseries? Il n'allait quand même pas rencontrer des membres de l'ETA.

Beste honetan ere, Euskal Herrikoa ez den batek nekez ulertuko du zer esan nahi duen *beren Tuterara* horrek. Oin-oharra jartzen hasi beharrean, parafraasi txiki bat gehituta erraztu nahi izan zuen Usereauk frantsesezko itzulpenaren ulermena:

Jatorrizkoa: «Abian», Garazi Arrula	Itzulpena: «En route», Michel Usereau
Hamar minutu ere ez dira bozgorailutik Castejón de Ebro iragarri dutela, eta beste geldialdi baten berri eman du Ahotsak, <i>Próxima estación, Tudela de Navarra</i> ; horra hor hegemonia, ba ote beste nonbaiteko Tudelarik? Eta iruditu zaio oso laster ailegatu direla. Noiz jaitsi zen azkenekoz beren Tuterara ?	À peine dix minutes après l'annonce de Castejón de Ebro au haut-parleur, la Voix informait de la prochaine station, <i>Próxima estación, Tudela de Navarra</i> . Il y avait bien là une forme d'hégémonie. Comme s'il y avait une autre Tudela ailleurs qu'en Navarre... Il lui sembla qu'ils étaient arrivés là bien vite. Quand était-il débarqué pour la dernière fois dans cette ville qu'eux, les Basques, appelaient Tuterá ?

Antzeko zerbait gertatu da beste adibide honetan *beretarrek* hitzarekin:

Jatorrizkoa: «Abian», Garazi Arrula	Itzulpena: «En route», Michel Usereau
Politikan eragiteko lehen mailako borroka-esparru bihurtu baita [komunikazio politika], komunikabideekin batera, eta hori oso ongi ikusi eta erakutsi du Podemosen; beretarrek , ordea, itsu-itsuan segitzen dute. Borondatearekin aski delakoan.	Mais elle [la politique de communication] était pourtant devenue le lieu de luttes essentielles pour espérer avoir une quelconque influence en politique. Podemos l'avait bien compris et en avait donné un exemple clair aux dernières élections; par contre, les sympathisants de Sortu vivaient encore dans l'illusion que la volonté pouvait suffire.

Erreferentzia kulturalak

Aurrekoarekin lotuta, sorburu-kulturarekin edo -gizartearekin lotutako erreferentziak ere buruhauste-iturri izan ziren bi itzultzaileentzat. Janzkera batek, ohitura batek edo taberna-estilo batek gauza asko iradoki ditzake kultura bateko kideentzat, baina beste kultura bateko hartzaileen buruetan ez dituzte nahitaez asoziazio berberak sorrarazten. Itzultzaile eta autoreen artean eginiko bileretan, denbora puska bat eman genuen halako erreferentzia kulturalen atzeko esanahi ezkutuak argitzen, baita Interneten argazkiak bilatzen ere. Hona hemen adibide bat:

<p>Jatorrizkoa: «Ederra eta piztia», Garazi Arrula</p> <p>Ezohiko leku batean lotu nintzen Olatzekin, modako auzoko taberna ilun samar batean [...]. Larruzko poltsa sorbaldan. Praka elastiko beltz estuekin, Art zapatekin eta buruko zapiarekin, Olatz ere nabarmentzen zen taberna hartan.</p>	<p>Itzulpena: «La belle et la bête», Yannick Bédard</p> <p>Olatz et moi nous sommes rencontrées dans un endroit inhabituel, un bar assez sombre dans un quartier à la mode. [...] Elle avait un sac de cuir à l'épaule. Elle portait un pantalon moulant noir, des chaussures Art et un foulard sur la tête, ce qui la faisait sortir du lot elle aussi dans cet établissement.</p>
--	--

Pasarte horretan, ezker abertzalearen inguruan ibiltzen diren bi neskaren arteko topaketa kontatzen da. Antolatzen ari diren herri-harresiaren inguruko kontuez aritu behar dute, eta, poliziaren zelataren beldur direnez, ez dira ohiko leku batean elkartu, normalean joaten ez diren taberna batean baizik. Testuan esaten da bi lagunena janzkera (ezker abertzaleko nesken estilokoa) deigarri gertatzen dela beste estilo bateko jendea ibili ohi den taberna horretan. Itzultzaileak, kasu honetan, ez zuen inolako informaziorik erantsi, baina, beste kasu batzuetan gertatu den bezala, zintzilik gelditu zen aurreragoko argitalpenen batean oharren bat egiteko aukera.

Frantses estandarra vs Quebecoko frantsesa

Beste eztabaida bat, bi itzultzaileen ahotan hasiera-hasieratik azaleratu zena, xede-hizkeraren ingurukoa izan zen. Argi zegoen ipuinak frantsesera itzuli behar zirela, eta, erregistro neutro edo jaso samarreko pasarteetan, horrek ez zuen oztopo handirik sortzen. Haatik, erregistro apalagoko zatietan, lagunarteko hizkera eskatzen zuten elkarrizketetan bereziki, berehala sortu zen erabili beharreko aldaeraren inguruko zalantza. Nongo lagunarteko hizkera erabili? Quebecokoa? Frantziakoa? Ahalik eta estandarrena? Honela laburbildu zuen Usereauk gai honi buruzko gogoeta Gutun Zuria jaialdiko aurkezpenean:

Esango nuke eguneroko bizitzako egoera ez-formal batean hitz egiten dugunean frantsesa desberdin samarra dela Quebecen. Zenbat eta formalagoa, orduan eta berdinagoa. Baina ez da sekula berdinderdina. [...]. Testu honetan Quebecoko itzultzaileak aukeratu direnez, pentsatu dut interesgarria litzatekeela aukera hori agertuko balitz testuetan. Noizean behin erabili dut Frantzian erabiliko ez luketen egitura bat. Noizean behin erabili dut, Yannickek esan bezala, gauza bat euskaraz agertzen dena baina frantsesez agertzen ez dena. Adibidez, testu batean hika erabiltzen denean, nik oso eguneroko egitura bat erabili dut, hurbiltasuna beste modu batean erakusteko, frantsesez ez dugulako hitanoaren antzeko ezer. Hori interesgarria izan da niretzat, baina zaila ere bai. [...] Adibidez, «bla-bla-bla ... arte» frantses idatzian *jusqu'à ce que* esaten dugu, baina ahozkoan *jusqu'à tant que* esaten dugu Quebecen. Testu honetan hori erabili dut, eta irakurtzean badakigu hortik datorrela itzulpena.

Hona hemen hikako pasarte bat nola itzuli duen Usereauk frantsesera. «Abian» ipuinean, protagonistak gogora ekartzen du nolako gau txarra pasatu duen, eta esaten du emazteak ere nabaritu duela zein urduri zegoen. Hika erabiltzen du emazteak hasperen bidez zer esan nahi izan dion adierazteko, eta Usereauk, beraz, Quebeceko ahozkoan oso ohikoa den egitura bat (*si t'es pour + inf.*) erabili zuen hika datorren esaldi horri lagunarteko kutsua eransteko (estandaragoa litzatekeen *si tu vas + inf.* egitura erabili beharrean):

Jatorrizkoa: «Abian», Garazi Arrula	Itzulpena: «En route», Michel Usereau
Martak ere nabaritu du beraren urduritasuna, hasperen bidez jakinarazi baitio, joan hadi gonbidatuen gelara etengabe bueltaka ibili behar baduk .	Marta aussi avait remarqué sa nervosité et le lui avait fait savoir en soupirant, va donc dans la chambre d'amis si t'es pour tourner en rond sans arrêt .

Quebeceko hizkera kolokialean erabiltzen den beste espresio bat dakarkigu hurrengo adibideak:

Jatorrizkoa: «Abian», Garazi Arrula	Itzulpena: «En route», Michel Usereau
Hilabete baino gehiago zen lehena [lehen liburua] erosi nahian zebilela, bidaia aurretik irakurri nahi zuen, eta, azkenean, kaka .	Il avait voulu s'acheter le premier [livre] plus d'un mois avant, il avait voulu le lire avant de partir en voyage, mais, finalement, pantoute .

Pantoute hitza *pas en tout* esamoldearen kontrakzioetik sortua da. Frantses estandarreko *pas du tout* («ezer ere ez, inola ere ez») espresioaren baliokidea da, Quebecen oso erabilia lagunarteko testuinguruan. Usereauk euskarazko *kaka* horrek daukan kutsu kolokiala iradokitzekeo erabili du kasu honetan.

«Arrokarik altuena» ipuinean ere, Bédardek Quebeceko lagunarteko hizkera erabili zuen pertsonaien arteko elkarrizketetan:

Jatorrizkoa: «Arrokarik altuena», Harkaitz Cano	Itzulpena: «Le rocher le plus haut», Michel Usereau
Amari ez zizaion ni Santirekin ibiltzea gustatzen. « Kasta bitxo bat da mutil hori ».	Ma mère n'aimait pas que je me tienne avec Santi. « C'est une mauvaise influence, ce petit bum-là ».

Bum hitza ingelesetik hartua da («alproja» edo «alferra» esan nahi du), baina oso erabilia da Quebeceko frantses kolokialean.

Jatorrizkoa: «Arrokarik altuena», Harkaitz Cano	Itzulpena: «Le rocher le plus haut», Michel Usereau
—Gizendu egin zara: zapoa zara orain. Edo are hobeto: behia. Behi aurpegia daukazu, esan dizute inoiz? Lastima oraindik titirik atera ez zaizun.	—T'as grossi : t'es un crapaud asteur! Ou, attends, encore mieux : une vache. T'as une face de vache, y'a-tu quelqu'un qui te l'a déjà dit? Dommage que t'aies pas encore de seins!

Mutiko batek neskatala bati esaten diona jasotzen du pasarte horrek. Euskarazko bertsioan, nahiko hizkera estandarra erabiltzen da, baina Usereauk kutsu kolokialagoa eman nahi izan zion bere itzulpenean. Horren adibide dira, batetik, apostrofo bidezko kontrakzioak (*t'as*, *t'es*, *t'aies*, estandarreko *tu as*, *tu es* eta *tu aies*-en ordeez); bestetik, quebecismotzat jotzen diren bi egitura hauek: *asteur* (*à cette heure*-en kontrakzioz sortua; «orain» esan nahi du) eta *y'a-tu quelqu'un* (*y a-t-il quelqu'un* estandarraren ordeez; «ba al da norbait [esan dizuna]»).

Ondorioak

«Itzultzaile Berriak» izenburua ondo hautatua da proiektu hau izendatzeko. Izan ere, esan genezake bi itzultzaile berri sortu direla urtebetetik gora iraun duen prozesu honetan. Yannick Bédard itzultzailea zen lehendik ere, baina inoiz ez zen aritu euskaratik frantsesera itzultzen, are gutxiago literatura. Proiektuak euskarari eta euskal literaturan sakontzeko aukera eman dio: «Euskaraz gutxi irakurri dut [...], literatura gutxi irakurri dut, eta proiektuan aukera nuen hori deskubritzeko, eta, harremana izatean idazleekin, banekien asko ikasiko nuela testuei buruz eta hizkuntzari buruz». Michel Usereau, berriz, ez zen inoiz itzulpengintzan aritu. Hauxe izan du, beraz, lehenengo esperientzia: «Nik hizkuntzalaritza ikasi dut; beraz, ez nuen sekula itzulpenik egin nire bizitzan. Euskararekiko harremana aspaldikoa da, baina ez dut aukerarik euskaraz hitz egiteko. [...] Liburu batzuk irakurriak nituen, baina testu batean sartzea horrela, desafio bat zen, erronka handi bat, eta bai, interesa neukan».

Dena den, aitortu behar dut itzulpenerako hautatu genituen testuak uste baino zailagoak gertatu direla, bereziki Garazi Arrularen bi testuak, erreferentzia politiko eta kulturalaz josiak. Gainera, ipuin horietan erabiltzen den estiloak (denboran zeharreko atzera-aurrerak, esanahi inplizituak, elipsiak, sektore jakin baten hizkerako hitzak...) are gehiago zaildu du testuen ulermena, eta beharrezkoa izan da testuan berariaz agertzen ez ziren baina istorioa ulertzeko ezinbestekoak ziren zenbait egoera itzultzaileei azaltzea. Kontuan hartu behar da, halaber, itzultzaileen euskara maila mugatua zela, eta testuen ulermenak ahalegin handia eskatu diela. Usereauk aitortu zigun ez zituela ipuinak irakurri itzultzen hasi baino lehen, testuak ulertzeko itzulpena behar baitzuen. Hortaz, itzuli ahala joan zen testuak irakurtzen eta ulertzen. Lan neketsua izan da, beraz, baina baita ederra ere, eta beren euskara maila hobetzen lagundu die bi itzultzaileei.

Autoreek ere gozatu zuten itzultzaileekin izandako saioetan. «Literatura eta hizkuntzaren tripak gustatzen bazaizkizu, ez dago ezezkorako motiborik», aitortu zigun Uxue Alberdik. Garazi Arrulari ere oso erakargarria egin zitzaion «norberak idatzitako zerbait xehe-xehe aztertzea». Askotan, idaztean bururatu ez zitzaizkien dilema edo zalantzak azaleratu zituen itzulpenak, eta oso interesgarria izan zen beren ahotsak beste hizkuntza batean nolako efektuak eragiten zituen ikustea.

Azkenik, ukaezina da halako proiektu batek euskal literaturari egiten dion ekarpena, baita Euskal Herriko eta Quebecoko literaturen artean eraiki duen zubia ere. Euskal literatura beste hizkuntza batzuetan irakurtzeko aukera gero eta zabalagoa den arren, euskaratik frantsesera itzulitako testuen corpusa nahiko murrizta da oraindik, eta lagin hauek beste hondar ale bat izan nahi dute norabide horretan. Bejondeiela!

Resumen

Este artículo expone la experiencia de la última edición del programa Itzultzaile Berriak (Nuevos Traductores), llevado a cabo por EIZIE en colaboración con el Instituto Vasco Etxepare, en el que dos traductores de Quebec, Yannick Bédard y Michel Usereau, han traducido al francés unos cuentos de Garazi Arrula, Uxue Alberdi y Harkaitz Cano. En este artículo, se tratan algunos de los problemas que tuvieron los traductores (el género, el heterolingüismo, la política, el francés de Quebec...), y se presentan las reflexiones realizadas y las soluciones encontradas.

Résumé

Cet article présente l'expérience de la dernière édition du programme Itzultzaile Berriak (Nouveaux traducteurs) mis en place par EIZIE en collaboration avec l'Institut basque Etxepare. Deux traducteurs du Québec, Yannick Bédard et Michel Usereau, ont traduit au français quelques contes de Garazi Arrula, Uxue Alberdi et Harkaitz Cano. Cet article aborde quelques-unes des difficultés rencontrées par les traducteurs (le genre, l'hétérolingüisme, la politique, le français du Québec...), et présente leurs réflexions et les solutions trouvées.

Abstract

This article presents the experience of the most recent Itzultzaile Berriak (New Translators) program, which was organized by EIZIE in collaboration with the Etxepare Basque Institute, and in which two translators from Quebec, Yannick Bédard and Michel Usereau, translated stories by Garazi Arrula, Uxue Alberdi and Harkaitz Cano into French. This article discusses some of the problems that the translators encountered (gender, heterolingualism, politics, Quebec French...), and presents their reflections and the solutions they found.